

QO‘SHMA GAP, UNING TURLARI. BOG‘LANGAN QO‘SHMA GAPLAR, ULARNING TURLARI

Mahfuza Arabboyeva Akramjonovna

Andijon davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi

O‘rinboyeva Mubinabonu Iqboljon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada qo‘shma gap va uning turlaridan biri hisoblangan, bog‘langan qo‘shma gaplar va uning turlari atroflicha yoritilgan. Ularning sintaktik matndagi amaliy ahamiyati.

Kalit so‘zlar. Sintaksis, qo‘shma gap, bog‘langan qo‘shma gap, bog‘lovchilar, yuklamalar, yordamchilar.

Qo‘shma gaplar, qismlarining o‘zaro birikish usuli va semantik munosabatiga kora, uch xil boladi: 1) boglangan qo‘shma gap; 2) ergashgan qo‘shma gap; 3) bog‘lovchisiz qo‘shma gap. Qiyoslang: Iste‘dod hamisha har xil bo‘ladi, iste‘dodsizlar esa hamma joyda bir xildir. (E.Vohidov) Shuni aytmochimizki, odam hamma vaqt bilimga tashna bolishi shart. (F.Julio Kyuri). Keltirilgan misollarning birinchisi bog‘langan qo‘shma gap bolib, uning qismlari esa yordamchisi vositasida o‘zaro teng bog‘langan; ikkinchisi ergashgan qo‘shma gap bolib, uning qismlari –ki aniqlov bog‘lovchisi orqali ikkinchi qismni birinchi qismga tobelik yoli bilan boglagan; uchinchi gap bog‘lovchisiz qo‘shma gap bo‘lib, uning qismlari o‘zaro hech qanday bog‘lovchi vositasiz - faqat ohang orqali birikkan.¹

Bog‘langan qo‘shma gap

Qismlarining o‘zaro teng aloqaga kirishuvidan tuziladigan gap bo‘g‘langan qo‘shma gap deyiladi. Bog‘langan qo‘shma gap qismlari o‘zaro biriktiruv bog‘lovchilari (va, hamda, ham), zidlov bog‘lovchilari (ammo, lekin, biroq, balki), ayiruv bog‘lovchilari (yo, yoki, yohud, dam... dam, goh... goh, ba‘zan... ba‘zan, hali...

¹ Abdurahmonov G‘. O‘zbek tili sintaksisida murakkab gaplar masalasiga doir // O‘zbek tili va adabiyoti masalalari. – 1962. № 3

hali, bir... bir), teng bog'lovchi vazifasidagi –da, -u (-yu), na... na yuklamalari, shuningdek, bo'lsa, esa yordamchilari vositasida bog'lanadi.¹

Shunga ko'ra bog'langan qo'shma gaplarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Biriktiruv bog'lovchilari yordamida tuzilgan bog'langan qo'shma gap.
2. Zidlov bog'lovchilari yordamida tuzilgan bog'langan qo'shma gap.
3. Ayiruv bog'lovchilari yordamida tuzilgan bog'langan qo'shma gap.
4. Teng bog'lovchi vazifasidagi yuklamalar yordamida tuzilgan boglangan qo'shma gap.
5. Bo'lsa, esa yordamchi sozlari vositasida tuzilgan boglangan qo'shma gap.

Biriktiruv bog'lovchilari (va, hamda; ba'zan shu vazifadagi ham yuklamasi) yordamida tuzilgan bog'langan qo'shma gap tarkibidagi qismlardan bir paytda yoki ketma-ket ro'y beradigan voqea-hodisalar anglashilib turadi. Masalan: Haqiqat va togrilikni sevadigan odam doim vijdoni farmoniga itoat qiladi va uning vijdoniga hech kim hokim bola olmaydi. (Oz-oz organib dono bolur.) Keng bogdagi har bir nihol qonib-qonib suv ichdi va uning yaproqlari nurga intilib osa boshladi. (O.Hoshimov.)

Zidlov bog'lovchilari (lekin, ammo, biroq, balki) yordamida tuzilgan boglangan qo'shma gap qismlari mazmunan bir-biriga zid boladi. Masalan: Har qanday narsada isrofgarchilik bor, ammo yaxshilikda isrof bolmaydi. («Ajoyib nasihatlar»)² Burni, qoshi, yana allaqaeri otasiga oxshardi, lekin Akbarov ham bir vaqtlar oqliday ajinsiz, quyuq qora sochli bolganini tasavvur etish qiyin edi. (P.Qodirov).

Ayiruv boglovchilari (yo, yoki, yohud, goh..., goh, dam..., dam, ba'zan..., ba'zan...) yordamida tuzilgan boglangan qo'shma gapda birini tanlash lozim bolgan yoki galma-gal ro'y beradigan voqea-hodisalar ifodalanadigan qismlar birikadi. a) yo (yo..., yo), yo..., yo bolmasa; yoki (yoki..., yoki); yo..., yoki; xoh..., xoh boglovchilari birini tanlash lozim bolgan voqea-hodisalarni ifodalovchi qismlarni birlashtiradi. Masalan: Yo kok unga oz sirlarini ochishni tilamas, yo uning aql kozgusi xiralashib qolgan. (O.Yoqubov.) b) goh..., goh; dam..., dam; ba'zan..., ba'zan boglovchilari galma-gal roy beradigan voqea-hodisalarni ifodalovchi qismlarni boglaydi. Masalan, Ba'zan oy zarrin kokillarini yer yuziga yoyib yuboradi, ba'zan bulut oy yuzini qoplab oladi. (Oybek.)

Teng boglovchilar vazifasidagi yuklamalar yordamida tuzilgan boglangan qo'shma gaplar qismlaridan bir paytda yoki ketma-ket roy beradigan voqea-hodisalar yoxud mazmunan zid bolgan voqea-hodisalar anglashilib turadi. Bunda –u, (-yu), -da, na..., na yuklamalari biriktiruv boglovchilarining vazifasini, -u (-yu) yuklamasi zidlov

¹ Ahmedova N. O'zbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ tadqiqi. Fil. fan. nomz. diss. avtoref. – Toshkent, 2008. – 25

² .Boltaboyeva H. O'zbek tilida murakkablashgan sodda gaplar. – Toshkent: Fan, 1969.

boglovchilari vazifasini bajaradi.¹ Masalan: Oykol ilgari alohida xojalik edi-yu, kattagina idorasi bor edi. (P.Qodirov.) Ikki tomondagi kitoblarga tolib turadigan qubbali javonlarda na bir kitob bor, na bir qolyozma bor. (O.Yoqubov.) Bo'lsa, esa sozlari vositasida tuzilgan boglangan qo'shma gap qismlaridan bir vaqtda yoki ketma-ket ro'y beradigan voqea-hodisalar qiyoslanishi anglashiladi. Masalan: Oliy himmatli kishi, mard odam bir lahzada dost orttiradi, pastkash esa necha yillik oshnaligini bir lahzada barbod qiladi. («Oz-oz organib dono bolur».)

Bog'langan qo'shma gaplarda tinish belgilarining ishlatilishi

1. Bog'langan qo'shma gap qismlari o'zaro biriktiruv bog'lovchilari yordamida biriksa, shuningdek yakka qollanuvchi yo, yoki, yoxud ayiruv boglovchilari yordamida biriksa, ular orasiga vergul qoyilmaydi. Masalan: Shamol tagin shu tomonga burildi va ingichka, qongiroqday ovoz jaranglab eshitildi. (O.Hoshimov.)

2. Bog'langan qo'shma gap qismlari zidlov boglovchilari yordamida biriksa, bunday boglovchidan oldin vergul qoyiladi. Masalan: Qorong'ida buloq suvining ozi korinmas edi, ammo shildirashi aniq eshitar edi. (P.Qodirov.)

3. Bog'langan qo'shma gap tarkibidagi qismlar bolsa, esa sozlari vositasida biriksa ham, ular orasiga vergul qoyiladi. Masalan: Harakatchan kishilar odatda omadli boladilar; aksincha qiladigan ishlarini hadeb oylayveradigan va sustkashlik qiladiganlarga esa omad kamdan-kam nasib etadi. (Gerodot.)

4. Bog'langan qo'shma gap tarkibidagi qismlar takrorlanuvchi ayiruv boglovchilari yoki inkor yuklamasi yordamida biriksa, takrorlanib kelgan yordamchidan oldin vergul qoyiladi. Masalan: Goh supa chetiga ekilgan rayhon hidi dimogiga urilardi, goh tom orqasidagi yong'ichqazorda hasharotlarning bir qiyomda chirillashi e'tiborini tortardi... (P.Qodirov.)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Abdurahmonov G'. O'zbek tili sintaksisida murakkab gaplar masalasiga doir // O'zbek tili va adabiyoti masalalari. – 1962. № 3
2. Ahmedova N. O'zbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ tadqiqi. Fil. fan. nomz. diss. avtoref. – Toshkent, 2008. – 25
3. Boltaboyeva H. O'zbek tilida murakkablashgan sodda gaplar. – Toshkent: Fan, 1969.
4. Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi.

¹Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi.